

Irina Rusanova

(Austria, Department of Slavonic Studies, University of Vienna)

Bay Ganyo: Genealogy and Development of the Familiar

Abstract: Bay Ganyo is one of the most popular Bulgarian literary characters. The aim of this paper is to examine his origin, characteristics, his role in Aleko Konsantinov's literary works, as well as his so-called "post-Aleko" development in the modern Bulgarian consciousness. The text explores the genealogy of the character, beginning from his origins in urban folklore, to his appearance in Aleko's book and subsequently in the works of later authors, to his eventual return as a comical figure serving as a source of amusement in oral folklore. Bay Ganyo and all his versions prove to be as relevant today as they were in Aleko's time and continue to play a central role in contemporary Bulgarian literature and culture.

Keywords: Bay Ganyo, Aleko Konstantinov, Bulgarian literature, urban folklore, anecdotes, jokes

Ирина Русанова

(Австрия, Институт за славистика, Университет Виена)

Бай Ганьо: генеалогия и развой на познатото

Бай Ганьо, един от най-известните български литературни герои, едва ли се нуждае от представяне. Черноокият, чернокос, мустакат продавач на розово масло е образ, познат на всички българи от детинство и вечно запечатан в българската памет. В този текст ще си поставя за цел да разгледам генеалогията на Бай Ганьо, същността и ролята му в Алековата творба, както и така нареченото „следалеково“ развитие на героя в съвременното българско съзнание.

Като отправна точка и вдъхновение за създаване образа на Ганьо Балкански служи описаната от Алеко Константинов в „До Чикаго и назад“ среща с истинския търговец на розово масло Ганьо Сомов. Двамата се срещат на изложението в Чикаго, където Ганьо седи в българския павилион по турски, върху сандък, „с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари“ (Константинов/Konstantinov 2016: 54, Арnaudов/Arnaudov 2004). Според Пламен Антоv, именно от този епизод в *пътните бележки* на Алеко води началото си трайното, всеобхватно и символно преплитане на „българското“ с персонажа Бай Ганьо (Антоv/Antov 2021: 235). Този първи литературен Бай Ганьо се откроява с натрапчива „ориенталскост“, подчертана от контраста с посетителите на щанда *Bulgarian curiosities*, към които той проявява малко интерес и нулево желание за разбиране.

Бай Ганьо не им проумява приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

– Е че като не ти проумявам, казъм. Я ела тук бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази какво ѝ се иска (Константинов/Konstantinov 2016: 55).

Тук, в българския павилион на чикагското изложение, долавяме горчивата ирония и срам, с които е представено „българското“ в лицето на Бай Ганьо.

Две години по-късно, през 1895 г., от печат излиза една малка книжка със заглавие „Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин“. „Невероятните раз-

кази“ са писани набързо, почти без редакция, под влияние на забавните сборки на Алековия приятелски кръг „Весела България“ (Галунова/Galunova 2018). Именно тази „малка и непретенциозна книжка“, както я нарича самият Алеко, отваря път на автора към небивала популярност и се превръща в едно от най-проблематизираните произведения в българската литературна и културна история (Галунова/Galunova 2017).

От самото начало Бай Ганьо се оказва различен от останалите художествени персонажи и е възприет не само като литературен образ, а като част от действителността (Галунова/Galunova 2017). Алеко сякаш не създава оригинален герой, а събужда и съживява един застинал персонаж, който едва ли не чака възможността да извади наяве грозните черти на българското или изобщо на балканското поведение (Стефанова/Stefanova 2014). Всъщност, разглеждайки произхода на Бай Ганьо, не може да се пренебрегне фактът, че фигурата на търговеца на розово масло е предшествана от многобройни анекдоти и разкази, осмиващи българското поведение в чужбина. Делата в тези хумористични истории са били приписвани на „един българин“ или на конкретни личности. Популярността на подобни разкази е била голяма сред българската интелигенция от онова време и те несъмнено са изпълвали разговорите и са забавлявали членовете на Алековата „Весела България“. По тази причина някои критици свеждат приноса на Щастливеца единствено до записването на готов материал (Галунова/Galunova 2017). В предговора към първото издание на „Избрани съчинения“ (том 2) на Алеко Константинов проф. Беньо Цонев (1903) заявява следното:

Произходът на бай Ганя напомня произхода на много знаменити и популярни литературни произведения. Такива съчинения потвърждават оная наглед парадоксална истина, че поетите не създават нищо ново, а стават само носители или проводници на идеи, на сюжети, вече усвоени тъй или иначе от народа. (Цонев/Tsonev 1903: VIII)

Издаването на проф. Цонев предизвиква бурни реакции от страна на критиката, както и от Алековите приятели и познати, които са на мнение, че подобни твърдения омаловажават приноса на Щастливеца. Въпреки това връзката между градските анекдоти и разказите от „Бай Ганьо тръгна по Европа“ е доста трудна за пренебрегване (Галунова/Galunova 2017).

Както отбелязва Калина Галунова (Галунова/Galunova 2017), важно е на това място в разсъжденията по темата да се направи едно съществено разграничение, а именно между двете части на книгата. Докато повечето от разказите в първия дял „Бай Ганьо тръгна по Европа“ като че ли действително пресъздават моделите на анекдоти от разпространения градски фолклор, то разказите от втората част на книгата – „Бай Ганьо се върна от Европа“, „Бай Ганьо журналист“, „Бай Ганьо в двореца“ или „Бай Ганьо прави избори“ – са изцяло авторски и носят вече белезите на фейлетона.

В „Бай Ганьо тръгна по Европа“ Ганьо Балкански е примитивен, мнителен, „отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите си“ (Константинов/Konstantinov 2016: 83). Търговецът няма никакъв интерес към европейската култура и не желае да я опознае. За Виена, една от културните столици на Европа както през 19-и век, така и сега, той казва:

Какво ще ѝ гледам на Вената, град като град, хора, къщи, салтанати. И дето отидеш, все гут моргин, все пари искат. Защо ще си даваме парите на немците, и у нас има кой да ги яде... (Константинов/Konstantinov 2016: 10).

Поведението на главния персонаж в първата част на книгата е скандално-безобразно и предизвиква горчив смях у читателите. Бай Ганьо се излага и предизвиква смут навсякъде, гони маневриращ влак в Унгария от страх за килимчето си, съблича се във виен-

ската опера, удря се по гърдите в банята и се появява неканен в дома на Константин Иречек с фамилиарната реплика: „О-о! добър ден, бай Иречек, как си, добре ли си?“ (Константинов/Konstantinov 2016: 43). Въпреки поредицата отрицателни черти, търговецът на розово масло не е категорично отречен, а по-скоро поражда състрадание. В разказа „Бай Ганьо в Русия“ разказвачът Васил донякъде внезапно и изненадващо съжалява Бай Ганьо, признавайки добрите му качества и обявявайки го за продукт на обстоятелствата и средата:

И представете си, господа, в този момент аз съжалих бай Ганя! Вярвайте! Съзнавах, че постъпката му е безобразна, че той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите... но съжалих го: в тънките вибрации на тона, с който той изговори последните думи, моето ухо схвана една нежна нотка, която се таила и се таи в сърцето на бай Ганя, но рядко – боже, колко рядко! – се появява... Не зная, може да ви се покаже смешно, неестествено, но ще ви кажа, господа, че в този момент аз иначе погледнах на бай Ганя; като че някой ми внуши: „Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда. Бай Ганьо е деятелен, разсъдлив, възприемчив – главно възприемчив! Постави го под влиянието на добър ръководител, и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганьо е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила... (Константинов/Konstantinov 2016: 83-84)

Във втора част от „Невероятните разкази за един съвременен българин“ героят претърпява определена метаморфоза. От литературна версия на анекдотичен герой Ганьо Балкански се превръща в авторово средство за изразяване на идеология. Тонът на творбата преминава от иронично-саркастичен в отчетливо обвинителен. Героят не е изгубил предишните си негативни и абсурдни качества, напротив, те са болезнено изострени (Галунова/Galunova 2017). От нелеп и примитивен хитрец на дребно завърналият се в България Ганьо се е превърнал в жесток двуличник, търсещ все по-голям „келепир“. Егоизмът, скъперничеството и алчността са го преобразили в лицемерен, лъжлив и подкупен опортюнист, в манипулатор, за когото българският патриотизъм в действителност не означава нищо. Алеко трансформира „европейския“ Бай Ганьо и го употребява в българските разкази за целите на своите идеологически пристрастия, критикувайки вече не само отрицателните страни на „българщината“, а и общественото развитие на България през 90-те години на XIX век (Галунова/Galunova 2017).

„Европейският“ Бай Ганьо е литературното превъплъщение на съществуващ анекдотичен тип и олицетворение на вече съществуващ феномен, изразяващ се в поведение, което отразява най-лошите български черти – *байганьовщината* (Стефанов, 2006, 114-116). „Българският“ Бай Ганьо е Алековото дописване на героя, употребен от Щастливеца за целите на неговите собствени политически и идеологически пристрастия (Галунова/Galunova 2017).

Алеко Константинов е политически ангажиран от младостта си и още като студент проявява симпатии към крилото на Петко Каравелов в Либералната партия. По-късно става член на Демократическата партия, където е съпартиец на Михаил Такев. Именно политическата дейност на Щастливеца се оказва и косвена причина за убийството му. Алеко Константинов е убит при неуспешен атентат срещу Такев на 23 май 1897 г. (11 май по стар стил). Организатор на нападението е кметът на село Радилово, Петър Минков. Причината е болезнено прозаична – между жителите на Пещера и Ради-

лово отдавна тлее вражда, заради спорна гора и земя. Освен това кметът ненавижда Такев, понеже са политически противници. Физическите убийци, радиловчаните Милош Топалов и Петър Салепов, заедно с кмета Петър Минков, са осъдени на смърт след кратък съдебен процес.

Прозаичните и примитивни подбуди на убийците и трагичният резултат от действията им вдъхновяват карикатуриста Илия Бешков да създаде известната си творба „Бай Ганьо убива автора си“. Така Алеко става жертва именно на онази злосторна и съзнателна *байганьовщина*, която критикува във втората част на творбата си.

Бай Ганьо не умира със смъртта на своя автор. Той продължава живота си и се превръща в неизменна част от българския литературен дискурс и национално съзнание. Бай Ганьо се появява и след Алеко, в творбите на други автори от различни времена, пречупен през призмата на техните обстоятелства и политически убеждения. В статията си „Внуците на Бай Ганьо“ Ния Стефанова (Стефанова/Stefanova 2014) разглежда три творби, занимаващи се с темата за Бай-Ганьовите наследници. Художествената задача на тези *внуци* е да покажат какво става със завета на Бай Ганьо след Алеко. Анализираните от Стефанова автори са Георги Савчев, Васил Калчев и Емил Пенчев. Савчев пише за внуците през 40-те години на XX век, Калчев описва 90-те години на XX век, а Пенчев разглежда наследниците през XXI век. Авторите не само описват различни времена, те избират и различни жанрове. Докато Георги Савчев създава роман, Калчев и Пенчев предпочитат разказите. Всеки от писателите избира различен подход, пречупвайки и приспособявайки героите към целите на творбата си по свое усмотрение. Въпреки разликите в маниера на писане обаче, и тримата автори подчертават актуалността на героя. Бай Ганьо е актуален през 1895, през 1946, през 1997 и 2005, и ще продължи да бъде актуален още дълго, защото е носител на български и балкански черти, оказали се неизличими.

Бай Ганьо продължава живота си не само в литературата, а и в устната словесност. След като Алеко дава лице и име на анекдотичния тип на „нашенеца“, Бай Ганьо става главно действащо лице в редица вицове и анекдоти, отчасти измествайки популярния Хитър Петър (Маринова/Marinova 2014).

Основни теми в българските анекдоти, още от периода на късното Възраждане, са надсмиването над глупостта и над съмнителните морални ценности на управляващите и духовниците. Междуетническите отношения и конфликти, присъстващи често в историите за Хитър Петър в лицето на противника му Настрадин Ходжа например, са важни, но не и централни. Много по-често Хитър Петър надхитрява попа или чорбаджията, наказвайки по този начин глупостта и скъперничеството (Маринова/Marinova 2014).

След Освобождението много български студенти заминават за Европа в търсене на по-добро образование. Това се оказва предпоставка за създаване на нов анекдотичен тип, а именно – на безкултурния новобогаташ с твърде високо мнение за себе си, тръгнал да *превзема* Европа. Този нов „модерен българин“, наименуван и създаден от Алеко, преминава от литературата, така да се каже, обратно в устния фолклор, заемайки не само мястото на безкултурния нашенец, а и това на хитреца, досега заемано от Хитър Петър (Маринова/Marinova 2014).

В някои анекдоти образите на Бай Ганьо и Хитър Петър се преплитат до голяма степен. В тях се запазва характерното надхитряне между опонентите, като често се използват собствените им умения. В друга част от вицове се откриват повече прилики с литературния герой. В тях често на преден план е примитивността и безпардонността на Бай Ганьо.

Списъкът с видове и анекдоти за Бай Ганьо може да бъде продължен до безкрай, защото те характеризират типичното иронично отношение на българина към себе си и другите (Маринова/Marinova 2014). Като заключение тук е изключително подходящо обобщението на Енчо Мутафов, че анекдотичният Бай Ганьо в „следалековия“ период е персонаж, предизвикващ у българина „...удоволствието, че нашият човек ще ги разпердушини (чужденците), и то без много да се церемони“ (Мутафов/Mutafov 1985: 44).

ЛИТЕРАТУРА

- Антов 2021: *Антов, П.* „До Чикаго и назад“ отвъд пътеписа. Към генеалогията на Бай Ганьо. София: Books4All (Antov 2021: *Antov, P.* „Do Chikago i nazad“ otvad paterisa. Kam genealogiyata na Bay Ganyo. Sofia: Books4All).
- Арnaudов 2004: *Арnaudов, М.* Алеко Константинов. LiterNet (Arnaudov 2004: *Arnaudov, M.* Aleko Konstantinov. LiterNet).
- Галунова 2017: *Галунова, К.* Невероятните разкази за един съвременен българин: между анекдота и фейлетона. - LiterNet, 11, № 216 (Galunova 2017: *Galunova, K.* Neveroyatnite razkazi za edin savremenен balgarin: mezhdu anekdota i feyletona. - LiterNet, 11, № 216).
- Галунова 2018: *Галунова, К.* Разказвачи и автор – нарация и лудизъм в повествователната структура на „Бай Ганьо“. LiterNet, 9, № 226 (Galunova 2018: *Galunova, K.* Razkazvachi i avtor – naratsiya i ludizam v povestvovatelната структура на „Bay Ganyo“. LiterNet, 9, № 226).
- Константинов 2016: *Константинов, А.* До Чикаго и назад. Разни хора, разни идеали. Пловдив: Хермес (Konstantinov 2016: *Konstantinov, A.* Do Chikago i nazad. Razni hora, razni ideali. Plovdiv: Hermes).
- Константинов 2017: *Константинов, А.* Бай Ганьо. Пловдив: Хермес (Konstantinov 2017: *Konstantinov, A.* Bay Ganyo. Plovdiv: Hermes).
- Маринова 2014: *Маринова, М.* Хитър Петър и Бай Ганьо като персонификация на българското в анекдотите и ролята на Алековия герой за номинацията на анекдотичния персонаж. – В: Кирова, М., К. Иванова & Н. Папучиев. Феноменът Бай Ганьо е българската фолклорна и литературна на XX век. LiterNet (Marionva 2014: *Marinova, M.* Hitar Petar i Bay Ganyo kato personifikatsia na balgarskoto v anekdotite i rolyata na Alekovia geroy za nominatsiyata na anekdotichnia personazh. – V: Kirova, M., K. Ivanova & N. Papuchiev. Fenomenat Bay Ganyo e balgarskata folklorna i literaturna na XX vek. LiterNet).
- Стефанов 2006: *Стефанов, П.* Щастливца и Бай Ганьо. Велико Търново: Фабер (Stefanov 2006: *Stefanov, P.* Shtastlivetsa i Bay Ganyo. Veliko Tarnovo: Faber).
- Стефанова 2014: *Стефанова, Н.* Внуците на Бай Ганьо. – В: М. Кирова, К. Йорданова & Н. Папучиев. Феноменът Бай Ганьо в българската фолклорна и литературна култура от първата половина на XX век. LiterNet (Stefanova 2014: *Stefanova, N.* Vnutsche na Bay Ganyo. – V: M. Kirova, K. Yordanova & N. Papuchiev. Fenomenat Bay Ganyo v balgarskata folklorna i literaturna kultura ot parvata polovina na XX vek. LiterNet).
- Цонев 1903: *Цонев, Б.* Предговор. - В: Алеко Константинов. Избрани съчинения. Том 2 (Tsonev 1903: *Tsonev, B.* Predgovor. - V: Aleko Konstantinov. Izbrani sachineniya. Tom 2).